

POSUDEK DISERTAČNÍ PRÁCE**Autor: PhDr. Pavel Štěpán****Název: Slovtvorná analýza pomístních jmen v Čechách**

V současné době, kdy v obtížných podmínkách probíhá lexikografické zpracování pomístních jmen Čech, Moravy a Slezska (a vrcholí tak rozsáhlý projekt započatý ještě V. Šmilauerem), je třeba přivítat práci P. Štěpána jako přínos k této oblasti bádání. Tím spíš, že jde o studii podrobnou, materiálově bohatou a přinášející původní výklady. Podle autorova záměru, ale i podle výsledného textu soudíme, že slovtvorná analýza nemusí být samoučelná. A v daném případě opravdu není: nově dokazuje odlišnost apelativní a propriální slovtvorby, přispívá k výkladu některých nejasných pomístních jmen, doplňuje popis slovtvorného systému jako celku (prostředky nedoložené v apelativech nebo užitě jinak než v apelativech), popisuje apelativní významy, které neuvádějí slovníky (s. 161 *podhorský* = též „ležící pod horou“), rozšiřuje naše poznání historické slovtvorby. Metodická koncepce je dobře promyšlena, autor (s vyhraněnou specializací na toponomastiku) se důkladně vyzná v systému české slovtvorby.

Považuji za vhodné, že P. Štěpán zvolil možnost analyzovat jednotlivé lexikální jednotky, nikoli celá (často víceslovná) pomístní jména (s. 17). Stanovil si cíl postihnout specifika, kterými se slovtvorná stránka pomístních jmen liší od struktury apelativ (s. 18). Užitečně uplatňuje areálové hledisko: z většiny map plyne, že sledované slovtvorné zvláštnosti se vyskytují především v jihozápadních a v severovýchodních Čechách, tedy v relativně tradičních nářečních oblastech; naopak území mezi Ohří a Beroučkou podle map vypadá obrazně řečeno jako pusté. Tento jev bych doporučil potvrdit dalším zkoumáním. Oceňuji zvláště to, že se P. Štěpán automaticky nespolehá na výklady, které uvedli zpracovatelé soupisu pomístních jmen; sám se k této opatrnosti výslovně hlásí (s. 43). I ve svých původních výkladech je maximálně opatrný a formuluje je po dostatečné argumentaci, bez hypotéz jdoucích příliš daleko. Je zdvořile kritický i k některým stanoviskům autorit naší onomastiky, dokonce též k tvrzením Slovníku pomístních jmen v Čechách, na kterém se sám autorsky podílí; mohu ale konstatovat, že své výhrady solidně zdůvodňuje. Vysoce hodnotím zejména pasáž o slovtvorné homonymii (s. 183 n.), která nepřímou koriguje některá příliš široká pojetí homonymie vlastních jmen (např. E. Hansack pokládá za homonymii výskyt téhož křestního jména u několika lidí).

K práci P. Štěpána nemám větší věcné ani formální výhrady; rád bych ale podal několik námětů k diskusi.

První se týká předpokládaných, avšak nedoložených apelativ, ze kterých mohla pomístní jména vznikat. P. Štěpán se rozhodl, že se ve svých výkladech nebude na nedoložená apelativa

odvolávat; je to rozhodnutí logické a je projevem potřebné opatrnosti. Vyvolává ale několik otázek. Především můžeme odhadnout, že doloženost nebo nedoloženost některého slova není zcela totéž jako výskyt či nevýskyt tohoto slova ve slovnících. (Mám sbírku několika výrazů z literatury 19. století, které neobsahuje žádný slovník češtiny.) Ostatně autor sám v jiné souvislosti uvažuje o apelativu, „které je natolik řídké (nebo dokonce ad hoc utvořené), že není doloženo ve slovnících“ (s. 40). Další riziko se může objevit, když se zásada doloženosti aplikuje příliš mechanicky. Např. ve výkladu jména pole *U Bačkorárny* (s. 12) P. Štěpán konstatuje, že není doloženo apelativum *bačkorárna*, že tedy jméno *U Bačkorárny* nevzniklo toponymizací a že se tím liší od dalších jmen se sufixem *-árna*. Domnívám se, že v tomto případě lze výchozí apelativum předpokládat: *bačkorárna* (podle SPJČ) je objekt, ve kterém se železný odpad stloukal do balíků metaforicky nazývaných „bačkory“. Můžeme si představit, že v původní komunikační situaci, kdy objekt takto fungoval, nebylo pojmenování *bačkorárna* míněno ještě propriálně, že bylo prostě názvem zařízení jako třeba obecní váha, skládka smetí apod., byť se od takových názvů liší svou obrazností. Jistě můžeme jméno *bačkorárna* – vzhledem k jeho sémantice – pokládat aspoň za „potenciální“ apelativum. Navíc: u jiného jména – *V Lutovči* – se P. Štěpán sám odvolává na Profousův výklad „z nedoloženého staročeského kolektiva *lútie*“ (s. 65).

Na s. 15 autor správně konstatuje, že „parasystémové“ volné spojování komponentů u složenin jako *Přestavky* je typické pouze pro antroponyma, nikoli pro toponyma. U daného příkladu bych ale doporučil vzít v úvahu souvislost s osobním jménem (*Přestavky* je původně jméno obyvatelské, jeden z výkladů připouští jeho vznik z osobního jména *Přestavlk* – viz Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku).

Štěpánův výklad pomístního jména *Kocanda* ze slovesa *kocati* = „tlachat“ (s. 26n), přesněji řečeno Štěpánova argumentace ve prospěch tohoto výkladu je podle mého názoru přesvědčivá. Přesto bych úplně nevykloučoval úvahu, že v první fázi svého užívání mohlo být slovo *kocanda* chápáno jako apelativum a jeho propriální charakter se vyvinul až v souvislosti s jeho ustálením.

U pomístních jmen *Basanda* a *Flekanda* (s. 33), u kterých autor konstatuje nejasnou motivaci, navrhuji vidět spojitost s příjmeními *Basa* (*Basák*, *Basař* – viz Moldanová, Naše příjmení) a *Flek*. Podobně u jména *Haranda* (s. 35) bych předpokládal motivaci příjmením *Harák*. Jméno pole *Kovanství* (s. 57) by mohlo pocházet též z příjmení *Kovanda*.

U pomístního jména *Klenčí* (s. 62) předpokládá autor tvoření z apelativ *klenice* nebo *klen*. Podle mého názoru se dá uvažovat ještě o vzniku ze synonymního apelativa *klenka*.

U jména pole *V Lutovči* (s. 65) P. Štěpán odkazuje na Profousův výklad příbuzných toponym z nedoloženého stč. *lútie* = „mladý les, proutí“. Domnívám se, že by se mohlo uvažovat

o spojitosti s doloženým stč. adjektivem *lutový* = „křehký, chatrný“, které Gebauer vysvětluje „snad podle lat. *lutum* = z bláta, z hlíny učiněný“.

Jméno pole *Kubovština* (s. 71) vykládá autor z příjmení *Kubovský*; myslím, že základem mohlo být i příjmení *Kuba*, neboť je doložena i rozšířená forma sufixu *-(ov)ština*.

Nejasné jméno rybníka *U Mrňála* (s. 76) mohlo být motivováno osobním jménem, respektive přezdívkou.

Jméno rybníka *Babizna* (s. 83) je podle autora odvozeno od apelativa *baba* = „bahnité místo“; je možné uvažovat o současně se projevující atrakci k známému apelativu *babizna*, byť má jiný význam.

Pozoruhodný výklad jména *Konotop* (s. 106) = „močál, kde se může utopit kůň“ je zařazen k výkladům jmen se syntagmatem subjekt – predikát. Přísně vzato bychom však mohli chápat koně i jako objekt utopení; valence sloves *utopit* / *utopit se* to umožňuje (koně mohl utopit nepozorný koč). Srov. též jméno *Koněplavy* (s. 109): výchozím syntagmatem je zde „(někdo) plaví koně“.

U jména *Bělečková cesta* (s. 118), které slovtvorně příliš neodpovídá základovému slovu *Bělečko* (= obec, do které tato cesta vede), je podle mého názoru třeba počítat i s lokálním územ, který přispěl k zachování neobvyklé formy.

Při výkladu o sufixu *-ní* (s. 129) P. Štěpán připomíná také jména z Moravy: *Punkevní jeskyně*, *Černopolní ulice*. Můžeme doplnit ještě lidové oblastní pojmenování *Moravní most* (= „most přes řeku Moravu“), užívané v Uherském Hradišti.

U adjektiva *Podzvonský* (s. 162) autor nevykládá fundující výraz *pod zvonem*; tuto úvahu potvrzuje uliční název *U Zvonu* (Praha-Košíře, Plzeň).

Následují některé připomínky většinou terminologické:

P. Štěpán převzal z „akademické“ Mluvnice češtiny 1, s. 310, termín „mluvnická kmenová přípona“ (na s. 10, 102, 110) pro morfém *-í* u substantiv vzoru „stavení“ (fungující v hromadných pomístních jménech jako *Akátí* aj.). Podle mého názoru jde z hlediska synchronního prostě o koncovku a u zmíněných jmen pak o konverzní tvoření; problém je ovšem na straně mluvnice, nikoli u autora.

V celé práci se používá názvů „slovtvorný způsob“ nebo „způsob tvoření“ také pro procesy, které bychom mohli přesněji nazývat „slovtvorný postup“ (např. na s. 96, 134); toto směřování je ovšem v slovtvorných příručkách obvyklé (viz Mluvnice češtiny 1, s. 198).

Při hodnocení sufixu *-tka* (s. 39) se autor odvolává na Historickou mluvnici češtiny (Lamprecht – Šlosar – Bauer), podle které tato přípona už zcela ztratila deminutivní povahu; týká

se to jistě probíraných pomístních jmen, ale pro pořádek můžeme připomenout zdrobňující příznak apelativa *zrcátko*.

Ještě bych vybídl k zamyšlení nad tím, že P. Štěpán vícekrát označuje pomístní jména jako „názvy“ (na s. 3 i jinde); někdy to zřejmě činí z důvodů stylizačních, aby se neopakoval. Přísně vzato bychom měli v onomastice rozlišovat „jméno“ a „název“, podle některých koncepcí „vlastní jméno“ a „vlastní název“. Podle mého názoru by nijak nevadilo, kdyby autor užíval důsledně jenom „jméno“; výraz „název“ ovšem nepokládám za nějakou závažnou nepřesnost.

Na s. 63 autor konstatuje, že „tvoření kolektiv od deminutivních apelativ není příliš obvyklé“; bylo by vhodné to zde potvrdit odkazem na odbornou literaturu.

V poznámce 2 na s. 5 se pracuje s termínem „relační objekt“, ale ten je vysvětlen až v následující poznámce 3; doporučoval bych uvést stručný výklad tohoto termínu dříve.

Drobnější nedopatření:

S. 9 a 10: užitá zkratka ESSČ (= Elektronický slovník staré češtiny); míněn ale ESČ (= Encyklopedický slovník češtiny).

S. 51, pozn. 3: „ze den Zwettlern“ – asi má být „zu den Zwettlern“.

S. 74: „z osobním jménem ... z apelativem“ – zřejmě pozůstatek starší formulace této věty.

S. 85: v poznámce 1 se dvakrát opakuje „pouze“.

S. 120: „měkčení koncových souhlásek při styku se sufixem *-ský*“ – doporučuji doplnit „měkčení koncových souhlásek při styku veláry se sufixem *-ský*“.

S. 137: v poznámce 3 u citátu z J. Pleskalové chybí bibliografický údaj.

S. 139: „podle nějakého jiného“ – doporučuji „podle některého jiného“.

S. 145: číslo podkapitoly nikoli 2.3, nýbrž 2.2.

S. 156: jméno *dolovatý* nemá být kurzívou, nýbrž verzálkami.

S. 169: „ze systémových dokladů“ – má být „ze systémových důvodů“.

Závěr:

Práce Pavla Štěpána o slovo tvorbě českých pomístních jmen se vyznačuje promyšlenou koncepcí a srozumitelným odborným vyjadřováním. Je přínosná pro daný obor a plodně rozvíjí šmilauerovskou tradici naší onomastiky. Bohatě splňuje požadavky kladené na doktorskou disertaci. Četl jsem ji se zájmem a rád ji doporučuji k obhajobě.

2. listopadu 2010

doc. PhDr. Karel KOLÁŘEK, Ph.D.,

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci.